

Сергій Рудько

КРИМСЬКА ОПЕРАЦІЯ ВІЙСЬК ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті висвітлено одну зі сторінок історії українського війська періоду Національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр. Кримську операцію. Зроблено висновки про вирішальне значення для успішності походу стратегічного хисту полковника П.Болбочана та інших командирів.

Ключові слова: Кримська операція, Запорозька дивізія, Кримська група, П.Болбочан.

В статтє освещена одна из страниц истории украинского войска периода Национально-демократической революции 1917 – 1921 гг. Крымская операция. Сделаны выводы о решающем значении для успешности похода стратегического таланта полковника П.Болбочана и других командиров.

Ключевые слова: Крымская операция, Запорожская дивизия, Крымская группа, П.Болбочан.

The article depicts one of the pages in the history of Ukrainian army during The National Democratic Revolution in 1917 – 1921 Crimean Operation. The conclusions are drawn about significant importance of P.Bolbachan's and other commander officers strategic talents in successful military campaign.

Keywords: Crimean Operation, Zaporizhian Division, Crimean Group, P.Bolbachan.

На сьогодні існує стійкий інтерес дослідників до історії української Національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр. Проте, попри значний за обсягом доробок історіографії з історії військового будівництва Української Центральної Ради, малодослідженими є питання, пов'язані з військовими операціями української армії протягом періоду визволення України від більшовиків у березні-квітні 1918 р. Особливе місце серед таких займає похід Кримської групи під керівництвом П.Болбочана з метою включення Чорноморського флоту до складу УНР.

Перші дослідження з визначеної проблематики вийшли з-під пера діаспорних істориків. До таких відносимо працю учасника походу сотника Б.Монкевича «Слідами новітніх запорожців: Похід Болбочана

на Крим» [15]. Попри значну фактичну інформативність роботи, відмітимо наявність у ній окремих неточностей та відсутність точних даних про склад та бойові операції більшовицьких частин, що протистояли українським. Ряд інших учасників Кримської операції теж залишили свої спогади про неї. Найбільш детальними з них є мемуари командира кінно-козачого полку ім. К.Гордієнка В.Петрива [16]. Автор досить скрупульозно описує події, у яких брав участь його загін, проте мало інформації подає про загальний хід Кримського походу. Про похід запорожців на Крим залишив також свої спогади командир інженерного полку О. Козьма [25]. Його мемуари цікаві тим, що більша їх частина присвячена характеристиці особистих якостей окремих командирів запорожців, постачанню Запорозької дивізії та стосункам з німцями. Крім командирів залишили свої спогади про похід на Крим і інші козаки й старшини: В. Сікевич [18; 19], П. Шандрук [26], П. Дяченко [9] та Н. Авраменко [1].

Автором також використано спогади радянських учасників військового протистояння – В.Антонова-Овсієнка «Записки о Гражданской войне» [2], командира відділу зв'язку 4-ї армії К.Єрьоміна [10], та Є.Бош «Год революции» [3]. Окремі аспекти досліджуваної проблеми, які за браком інформації оминули українські діаспорні вчені, дозволяють розкрити видані в СРСР синтетичні праці «Українська РСР в період громадянської війни 1917 – 1920 рр.» [23], «Червоное казачество» [8] та збірник документів «Директивы Главного Командования Красной Армии (1917 – 1920)» [5].

Важливими для висвітлення досліджуваної в статті проблематики є наративи ще однієї воюючої сторони – це російських монархістів. Нами, зокрема, було використано щоденникові записи М.Дроздовського [7] та спогади М.Монастирєва [14].

Серед сучасних досліджень, що описують Кримську операцію, окремо виділимо студії, присвячені командиру Кримської групи П.Болбочану. До таких відносимо роботу В.Сідака, Т.Осташко та Т.Вронської «Полковник Петро Болбочан – трагедія українського державника» [17], працю Я.Штендери «Засуджений до розстрілу» [28] та статтю С.Шемета [27]. Важливі відомості загального характеру, що стосуються проблематики формування та діяльності військових частин періоду 1917 – 1921 рр., містяться у дослідженнях О.Удовиченка [22], Я.Тинченка [20; 21], С.Іллічова [11] та С.Литвина [13].

Після Брест-Литовської угоди Окремий Запорозький загін на чолі з К.Прісовським, випереджаючи колони німецьких частин, рушив на схід. 28 лютого 1918 р. 2-й Запорозький курінь полковника

П.Болбочана вибив більшовиків з Бердичева. Розвиваючи успіх, 1 березня частини Окремого Запорозького загону увійшли до Києва [13]. У столиці до запорожців приєдналися численні старшини і вояки, що переховувалися в місті від більшовиків, а також значна частина добровольців. Як результат 12 березня загін було розгорнуто в Окрему Запорозьку дивізію на чолі з полковником О.Натієвим. До її складу планувалося включити 4 піших, кінно-козачий, 2 легких гарматних полки, важкий гарматний дивізіон, інженерний полк, 2 панцирних та авіаційний дивізіони [21, с.187]. С.Шемер називає це військове формування дивізією, але зазначає, що серед широких кіл воно було відоме під назвою «бригада Натієва» [27, с.204].

6 березня 1918 р. першими на Лівобережжя вирушили 1-й Запорозький, кінно-козачий ім. К.Гордієнка та кінно-гірська батарея. 14 березня на східний фронт відбув 2-й Запорозький полк під командуванням П.Болбочана, який в літературі часто називають Республіканським [18, с.34]. Цей полк був найбільшим і одним з найбоєздатніших у Запорозькій дивізії. У його складі було близько півтори тисячі чоловік [24, арк.97], з яких більше половини становили старшини.

Рухатись у напрямку Полтави запорожці змушені були у постійних боях з відступаючими все далі на південний-схід більшовицькими частинами. В останніх залишалися значні сили – близько 3000 чоловік, автопанцерники, легкі автомобілі, панцерні потяги, озброєння та боєприпаси [23, с.290]. Проте, як покажемо далі кількість вояків зазначена в книзі «Українська РСР в період громадянської війни 1917 – 1920 рр.» значно занижена. Вже 9 березня радянський уряд переїхав з Полтави до Катеринослава, а 22 березня до Таганрога [2, с.84]. Чинячи запеклий опір, більшовицькі частини намагалися дати час своїм військам на сході і півдні, щоб об'єднати максимальні сили для оборони та евакуації майна.

Спочатку українські і німецькі частини вели спільні бойові операції, проте 16 березня після захоплення станції Гребінка останні зупинились, аби зачекати на підхід основних своїх сил [16, с.350]. Після цього українці випередили своїх союзників і вели військові дії переважно самостійно.

Особливо запеклий опір зустріли запорожці на підступах до залізниці Ромни – Ромодан. Протягом 16-21 березня тут відбулися найбільш жорстокі бої. Українським частинам протистояла 4-та більшовицька армія. Оскільки, за свідченням В.Антонова-Овсієнка деморалізований командувач В.Кіквідзе залишив фронт і відправився у Полтаву армією командував начштабу Г.Барабаш [2, с.60]. Згодом командування

перейшло до М.Сабліна [2, с.84]. Безпосередній підлеглий В.Кіквідзе К.Єрьомін навпаки стверджує, що саме новопризначений начштабу не користувався авторитетом в 4-й армії, а її командувач відіграв важливу роль у підтримці боєздатності. А всі нерозуміння реальної ситуації з боку В.Антонова-Овсієнка К.Єрьомін списує на поганий зв'язок [10, с.99]. Загальна кількість радянський військ на цій ділянці становила близько семи тисяч штиків [10, с.98], двісті шабель, не рахуючи червоних козаків М.Примакова, біля півтора десятка гармат, бронепотяг і бронезагін [2, с.82-83; 8, с.39]. Українці поступались більшовикам у живій силі та озброєнні, проте під час операції їм з боку Золотоноші гарматним вогнем допомагала баварська артилерія під командуванням генерала фон дер Гольца [16, с.350]. Важливим чинником для здобуття перемоги була деморалізація 4-ї армії, про що в своїх спогадах зазначає В.Антонов-Овсієнко [2, с.83].

Полковник П.Болбочан, як керівник основними силами в цій операції, отримав офіційне привітання від німецького командування. Більшовики зреагували на це по-своєму, пообіцявши за голову «реакціонера та старорежимного генерала» П.Болбочана 50 тисяч рублів [28, с.37].

30 березня козаки Запорозького кінно-козачого полку ім. К. Гордієнка першими увійшли до Полтави. У місті до складу Окремої Запорозької дивізії вступила значна кількість добровольців, переважно – офіцери, гімназисти, семінаристи, кадети Полтавського кадетського корпусу, юнкери Віленського військового училища, що у 1915 – 1917 рр. розташовувалося у місті [4, с.54; 21, с.187]. За рахунок добровольців у Запорозькій дивізії вдалося доукомплектувати ще 1-й Запорозький полк. Через те, що до його складу входили козаки колишніх дорошенківського і богданівського полків, О.Козьма називає його Дорошенко-Богданівським [25, арк.6 зв.]. У Полтаві цей полк було перейменовано у 1-й Запорозький ім. П.Дорошенка. З його складу було виділено також два курені, які послужили основою для відродження в травні 1918 р. полку ім. Б.Хмельницького.

4 квітня до Полтави прибули 3-й Гайдамацький піший полк та Гайдамацька батарея. Тоді ж було вирішено залишити штаб дивізії в Полтаві, виділити частину підрозділів для адміністративних потреб, а більшість частин спрямувати в наступ. На господарській роботі залишився командувач дивізії отаман О.Натієв. Бойову ж групу очолив командир другого полку полковник П.Болбочан [13]. У Полтаві на честь звільнення міста від більшовиків було проведено парад українських військ [20, с.58]. Потім було організовано великий спільний банкет українських і німецьких офіцерів. За словами командира ін-

женерного полку О.Козьми, ця подія мала пізніше значний вплив на мирне вирішення українсько-німецького конфлікту в Криму наприкінці квітня 1918 р. [25, арк.24-31].

Окрема Запорозька дивізія увечері 4 квітня зайняла Люботин. Зі здобуттям міста українські війська захопили велику кількість військового майна, зокрема 7 автопанцерників, гармати, радіостанції, зброю та набої [6, с.379]. Після цього дивізію було поділено на дві групи: Костянтиноградську, яку очолив командир 3-го Гайдамацького полку В.Сікевич, та Харківську – на чолі з командиром 2-го Запорозького полку П.Болбочаном. До першої групи увійшли 1-й і 4-й Запорозькі, 3-й піший Гайдамацький, Кінно-гайдамацький ім. К.Гордієнка, 1-й Запорозький легкий гарматний полк та інженерний курінь. Ця група звільнила Костянтиноград. Там вона була перейменована на Донецьку (В.Сікевич називає її Слов'янською [18, с.41]) і вирушила у напрямку Лозова-Слов'янськ для звільнення від більшовицьких частин Донецького басейну [15, с.187]. На неї покладалась важлива місія надіслати до Києва вугілля та урухомити весь залізничний шлях по всіх лініях [18, с.41].

Харківська група складалась з 2-го Запорозького полку, автопанцерного дивізіону, Запорозької важкої батареї та двох панцирних потягів [15, с.94-95]. У спогадах В.Сікевича та Н.Авраменка зустрічаємо більш реальну кількість бронепотягів – лише один [19, с.65; 1, с.232]. Цей факт знаходить підтвердження і у мемуарах П.Шандрука [26, с.36-39]. 8 квітня 1918 р. група зайняла Харків. Є.Бош пише, що 7 квітня з міста виїхав штаб, а 8 – 9 квітня відступили більшовицькі частини [3, с.216]. У Харкові група значно збільшилася за рахунок добровольців. З цього часу в літературі Запорозька дивізія часто називається Запорозьким корпусом [6; 9; 15; 22; 26; 27]. Проте, як слушно зауважив Я.Тинченко, юридично такого військового з'єднання не існувало, лише – Окрема Запорозька дивізія. Усе це пов'язане з тим, що О.Натієв мріяв про розгортання Донецької і Харківської груп у окремі дивізії, а себе бачив командиром Запорозького корпусу [21, с.188]. Крім того, в спогадах полковника О.Козьми зустрічаємо інформацію, яка підтверджує цю тезу. Так він згадував, що лише після захоплення Криму О.Натієв одержав повідомлення від прем'єра В.Голубовича про надання йому прав комкорпуса, а П.Болбочану – комдива [25, арк.13].

10 квітня 1918 року штаб запорожців одержав таємний усний наказ уряду, оголошений військовим міністром О.Жуковським. Перед Харківською групою було поставлене нове стратегічне завдання: випереджаючи німецькі війська на лінії Харків-Лозова-Олександрівськ-

Перекоп-Севастополь, звільнити Кримський півострів від більшовиків, захопити Севастополь. Кінцевою точкою військової операції мав стати Чорноморський флот, дислокований у Севастопольській бухті, який планувалося включити до складу українських збройних сил. У ході операції ставилося також завдання захопити військове майно кримських портів [15, с.93-94; 28, с.45]. Потрібно сказати, що наказ про захоплення Чорноморського флоту українським урядом не був узгоджений з німецькою стороною. В Брест-Литовському українська делегація не піднімала питання приналежності Криму та Чорноморського флоту. Тому можна припустити, що Центральна Рада ці свої наміри намагалася реалізувати не методами дипломатії, а як dokonаний факт.

Харківську групу було перейменовано у Кримську, а її керівником залишався П.Болбочан. Таким чином, склад Кримської групи після її утворення був наступним: 2-й Запорозький піший полк (полковник П.Болбочан), 1-й Запорозький автопанцерний дивізіон (сотник О.Болдирів), партизанський відділ (полковник М.Луб'яницький), три легкі і одна важка батареї (полковник В.Парфенів) [6, с.379], два панцирні поїзди і чота самокатників (сотник Г.Сосідко) [28, с.45]. Загальна чисельність особового складу групи сягала 5 тис. чол. [22, с.27].

Після поразок 4-ї більшовицької армії Запорозькій дивізії протистояли, в основному, частини 5-ї армії, сформованої із об'єднаних сил південноросійських республік під командуванням Р.Сіверса. Кримській групі протидіяли війська Таврійської Радянської Соціалістичної Республіки з центром в Сімферополі, яка на правах автономії входила до складу РСФРР [2, с.85-86]. Більшовицьке керівництво приділяло Криму вельми значну увагу. Навіть після підписання Брест-Литовського миру більшовики не полишали надії утримати півострів у своїх руках. Про стратегічну важливість Криму свідчить лист Леніна до Г.Орджонікідзе від 14 березня 1918 р. В ньому, зокрема, йдеться про те, що Крим потрібно було обороняти незалежно від ратифікації мирного договору. Крім того, ставилося питання про негайну евакуацію хліба і металів на схід, організацію підірвних груп, створення єдиного фронту оборони від Криму до Росії [5, с.31-32].

Вояки, що входили до Кримської групи, з великим ентузіазмом зустріли наказ про похід на Крим. Ось що з цього приводу писав учасник походу сотник Б.Монкевич: «Чи ж не на кримських походах гетьмана Сагайдачного і кошового Сірка наша свідомо молодь виховала в собі завзяття? Крим пройшов червоною ниткою через нашу історію останніх століть, і його назва була зв'язана із відродженням давньої держави, і з її упадком. Отже, це був традиційний похід» [15, с.96].

Увечері 11 квітня українські частини вирушили залізницею з Харкова в напрямку Мерефа-Лозова. Ще з Полтави окремо діяла група полковника В.Петрива, до якої входили кінно-гайдамацький полк ім. К.Гордієнка, 1-й запорозький полк ім. гетьмана П.Дорошенка і відділ автопанцерників. Ці частини діяли в напрямку Селещино-Константиноград-Лозова і прикривали правий фланг частин, які рухались на Харків [16, с.482-485]. Ще раніше, 9 квітня, кіннота групи В.Петрива зненацька атакувала ст. Лозова і захопила її.

12 квітня на ст. Лозова до складу Кримської групи із Донецької додатково було передано 1-й Запорозький полк кінних гайдамаків ім. кошового К.Гордієнка (полковник В.Петрив), інженерний полк (полковник О.Козьма) та кінно-гірську гарматну батарею (полковник О.Алмазів) [21, с.187]. Також за наказом П.Болбочана сотник П.Шандрук, командир автопанцерника «Полуботок», збудував імпровізований панцерний потяг із сталевих вагонів для перевезення вугілля. Вагони було укріплено і обладнано чотирма кулеметами і тридюймовими гарматами. У порожньому вагоні розміщувався автопанцерник «Полуботок», за назвою якого було й названо панцерник. Його команда складалася з чотирьох старшин, одного куреня піхоти, однієї артилерійської батареї та моторизованої стрілецької бригади. За свідченням командира «Полуботка» П.Шандрука, саме цей панцерник йшов попереду при захопленні ряду вузлових станцій [26, с.36].

13 квітня першим в напрямку на Синельникове – Мелітополь – Крим залізницею вирушив 2-й Запорозький піший полк. Згодом до ст. Лозова підійшли Гайдамацький та Дорошенківський полки з Донецької групи полковника В.Сікевича [15, с. 107]. Звідси вони рушили в напрямку Слов'янська.

2-й Запорозький полк, який рухався в авангарді, 14 квітня без зусиль захопив Павлоград. Тут, за свідченнями Б.Монкевича, до них приєднався Павлоградський гусарський полк [15, с.107]. Проте, слід уточнити, що цей полк не являв собою на той час значної бойової одиниці, оскільки з його складу залишився лише оркестр, господарська частина та кілька вояк. Крім того, командувач полку відмовився приєднатися до походу. Він аргументував це тим, що П.Болбочан наказав йому чекати доукомплектування полку [16, с.491-492].

Не затримуючися, запорожці рушили далі і 15 квітня захопили велику залізничну станцію Синельниково. Тут між українськими і австрійськими військами стався прикрий інцидент. Австрійське командування відмовилось пропускати українські частини на пів-

день. В результаті непорозуміння сталося зіткнення австрійського і українського ешелонів. З обох сторін було кілька поранених, проте П.Болбочан віддав наказ рухатись вперед за будь-яку ціну [16, с.491].

16 квітня, після короткого бою, українськими загонами було зайнято ст. Олександрівськ. Тут запорожці зустрілися з Українськими січовими стрільцями, що з австрійським військом 17 квітня прибули по Дніпру з Херсона. Піші австрійські частини рухалися по залізниці на Олександрівськ з боку Нікополя. З Катеринослава до міста рухалася також і 15-та німецька ландверна дивізія. Старшини Кримської групи були запрошені до командира січових стрільців архикнязя Вільгельма (Василя Вишиваного) [15, с.109-110]. 2-й Запорозький полк у повному складі побував на Хортиці, де на місці колишньої церкви поставили хрест з написом: «Новітні Запорозжці своїм предкам» [9, с.23].

18 квітня Кримська група залізницею відправилась до Мелітополя. Це місто було важливим ще й тому, що в ньому були великі запаси бензину [7, с.109], яких потребувала армія. Просуваючись на південь, запорожці розбили 3-тю більшовицьку армію П.Лазарева. Проте біля Мелітополя на їх чекав важкий бій з армією Таврійської Радянської Соціалістичної Республіки, якою командував Гольдштайн. Запорозька піхота під захистом панцерних потягів і артилерії приступом здобула ворожі шанці та змусила більшовиків відступати у напрямку Криму, на сивашські позиції. Крім того, червоногвардійці змушені були відступати, бо на їхньому лівому фланзі з'явився відділ полковника М.Дроздовського, який рухався з Румунського фронту на Дон [15, с.97-98]. Між українськими частинами та дроздовцями ледь не дійшло до кровопролиття через те, що останні насміхалися з одягу гордієнківців. Проте конфлікт вичерпався, коли надвечір 19 квітня до міста вступили німецькі частини [16, с.497]. Про відношення дроздовців до українців яскраво свідчить запис М.Дроздовського в його щоденнику: «С украинцами отношения отвратительные: приставанье снять погоны, боятся только драться – разнужданная банда, старающаяся задеть. Не признают дележа, принципа военной добычи, признаваемого немцами. Начальство отдает строгие приказы не задевать – не слушают. Некоторые были побиты, тогда успокоились: хамы, рабы.» [7, с.112].

У Мелітополі до рук українського війська потрапили великі склади продовольства і зброї, автомобілі, літаки та моторні катери. 2-й Запорозький полк, наздоганяючи більшовиків, захопив і їхню армійську скарбницю з 15 млн. карбованців [12, с.79]. Частиною військової

здобичі отримали дроздовці, які вимагали також поділити і здобути гроші, проте українці відмовились це робити [7, с.126]. В Мелітополі на зустрічі з командувачем німецькими частинами генералом фон Кошем П.Болбочан зізнався, що має мету захопити Кримський півострів. Німецький генерал здивувався, та не став заважати запорожцям рухатись далі. Одна з причин такої позиції може полягати в тому, що Перекоп був добре укріпленим і генерал давав можливість українським частинам випробувати міць більшовицької оборони. Начальник штабу генерала фон Коша на прохання П.Болбочана надати інформацію про укріплення Сиваша, відповів: «Підете – побачите» [15, с.124].

Просуваючись вперед, українські війська безупинно наступали на ворога. Кіннота й піхота на автомобілях, здійснюючи постійні блискавичні наскоки, деморалізувала більшовицькі частини. Як наслідок 20 квітня 1918 року частини Кримської групи зайняли Новоолексіївку – останню станцію перед Чонгарським мостом – та впритул наблизились до переправ.

Вздовж цілого берега більшовики створили лінію окопів з бетонними гніздами для кулеметів. Артилерійські форти з далекосяжною і важкою артилерією, спеціально знятою більшовиками з Севастопольських укріплень і встановленою на помостах, були збудовані відповідно до «останнього слова» техніки. Будівництво фортів коштувало більшовикам 3 млн. крб. [15, с.108].

Вночі 20 квітня козаки 1-ї сотні сотника П.Зелінського на мотодрезинах проскочили замінований міст, знешкодили вибухівку і захопили переправу. За вояками рушили два панцерники. Більшовики, не сподіваючись на такий раптовий напад, не встигли приступити до оборони переправи – панцерні потяги доїхали до лінії ворожих шанців та гарматним і кулеметним вогнем посіяли серед «червоних» паніку. Сотник П.Зелінський зі своєю сотнею кинувся до шанців та остаточно змусив більшовиків залишити позиції. Цілий 2-й полк, що на той час уже перейшов міст, зайняв ворожі укріплення. Упродовж однієї ночі П.Болбочан здобув Сивашські переправи [12, с.80]. Після цього частини армії УНР рушили далі в глиб Криму.

Готуючи наступ, штаб дивізії зробив усе можливе, щоб дезорієнтувати більшовиків та позбавити їх можливості дістати інформацію про реальний стан речей на фронті. Безпосередній учасник тих подій сотник Б.Монкевич у своїх спогадах згодом писав, що захоплення Сиваша стало можливим лише завдяки вмінню П.Болбочана передбачати ситуацію у ворожому таборі, розуміти психологію і моральний

стан ворога, а також дякуючи хитрощам П.Болбочана, оскільки Перекоп звичайним приступом здобути було б неможливо. За таких сприятливих умов, як непоінформованість більшовиків та їх безпечність в обороні переправ, П.Болбочан відкинув попередній план форсування Сиваша моторними катерами і вирішив раптовим нападом захопити безпосередньо залізничну переправу [15, с.130-131].

Блискавична військова операція, проведена полковником П.Болбочаном на Сиваші, вирішила не тільки успіх майбутньої Кримської операції, але й вберегла Запорозьку дивізію від значних втрат особового складу. Поряд із часовим та технічним факторами був врахований також і психологічний. Не чекаючи надходження решти сил, полковник П.Болбочан дав наказ переслідувати ворога на кримській території.

На випадок, якщо план швидкого захоплення Чонгарського мосту не вдався б, і більшовики змогли б організувати оборону, була організована ударна група на човнах. Для цього з Мелітополя везли захоплені в більшовиків моторні катери [15, с.126-127].

Після захоплення Сивашу П.Болбочан надіслав про це інформацію генералу фон Кошу. На українські позиції приїхав німецький панцерник, щоб перевірити її. Зрозумівши, що українці дійсно взяли переправу, німці стали вимагати зупинити подальше просування військ і пропустити вперед їхній панцерний потяг. Проте командувач Кримської групи відмовився виконати вимогу, пославшись на наказ уряду УНР [15, с.133].

Увечері 22 квітня 1918 року Кримська група з боєм захопила місто Джанкой – першу вузлову станцію в Криму, що дало їй можливість для розгортання подальшого наступу. Знову, не чекаючи підходу усіх частин похідної групи, П.Болбочан віддає наказ рухатися на Сімферополь двома частинами. Головні сили Кримської групи було скеровано на Сімферополь. По шосе пересувався автопанцерний дивізіон та частина піхоти на вантажних автомобілях. Назустріч більшовики вислали три панцерних потяги з десантом у 500 багнетів, але коли запорожці спробували їх оточити, потяги повернулися до Сімферополя, попередньо підірвавши колію. Тож першим до Сімферополя дістався автопанцерний дивізіон. Його машини вступили в місто 24 квітня близько 10 ранку. За дві години підійшли й українські панцерні потяги та ешелони з головними силами. Майже відразу після прибуття до Сімферополя панцерні потяги рушили до станції Альма. Одночасно почалася підготовка рейду на Бахчисарай і Севастополь [11, с.27-28]. Прибувши в Джанкой третя частина Кримської групи

у складі гордієнківського полку та кінно-гірської гарматної батареї під загальним керівництвом В.Петріва, отримала наказ наздоганяти передові частини через гори, рухаючись на Карасубазар [16, с.505]. Після захоплення головними силами Кримської групи Сімферополя В.Петриву було віддано наказ рухатись на Бахчисарай.

Населення Криму зустрічало українських козаків надзвичайно привітно. Ось що з цього приводу писав безпосередній учасник походу Б.Монкевич: «Ніде на всій Україні не зустрічали українського війська з таким ентузіазмом, з такими оваціями і з таким захопленням, як робило це населення Сімферополя та інших зайнятих кримських місцевостей» [15, с.139]. Жителі Криму радо вітали українські війська як визволителів від більшовиків. Офіцер Чорноморського флоту М.Монастиршов так описував події кінця квітня 1918 р., коли до Севастополя наближались військові частини: «Все місто відразу покритось українськими і російськими прапорами, квітами і гірляндами. Все населення вийшло на вулиці. Люди сміялись і плакали, обнімались, хрестились. «Ідуть українці! Слава Богу!» [14]. Проте це були німецькі частини, українські вже на той час покинули півострів.

Після звільнення запорожцями Джанкою, а згодом і Сімферополя відносини між українцями та німцями ще більше загострилися. П.Болбочан мусив рахуватися з вимогами німецького командування припинити наступ, оскільки воно погрожувало застосуванням сили до Запорозької дивізії. З іншого боку, існував наказ українського уряду оволодіти Севастополем та Чорноморським флотом, до того ж, у цей час запорожці мали всі можливості для здійснення дорученого їм завдання. Значною мірою цьому сприяли сили добровольців, які постійно прибували до українських частин, та симпатії місцевого населення. Крім того, запорожці мали у своєму розпорядженні багато самоходів та гірських гармат, необхідних для бою у тій місцевості. Лише кінна група полковника В.Петріва, підсилена Кримським кінним полком [9, с.23], нараховувала до півтори тисячі шабель [15, с.147].

24 квітня до Сімферополя замість очікуваних ешелонів решти частин Кримської групи, підійшли ешелони з німцями. Вони спочатку зовсім не цікавилися нічим, крім ешелонів групи, але з прибуттям генерала фон Коша, німці поставили вимогу, щоб жодна частина не залишила міста без їх відома і дозволу [15, с.118]. Того ж вечора 15-та німецька дивізія з наказу генерала фон Коша оточила всі місця дислокації українських військ біля Сімферополя. Полковнику П.Болбочану було оголошено ультимативну вимогу про негайне складання зброї, залишення всього військового майна і виїзд з міста та з території Криму під охоро-

ною німецького конвою на правах інтернованих. Пояснюючи причину своїх вимог, генерал фон Кош заявляв, що згідно з умовами Берестейської угоди Крим не належить до території України і для перебування українського війська на цій землі немає жодних підстав. На протести командира запорожців зверненні до Міністерства військових справ УНР було дано наступну відповідь: мовляв міністерство запевнило німецьке командування, що «абсолютно нічого не знає про таку групу і жодних завдань для операцій у Криму ніякому відділові не давало; український уряд рахує Крим цілком самостійною державою» [15, с. 150].

Не маючи зв'язку з урядом, полковник П.Болбочан розробив два можливі плани продовження операції зі звільнення Кримського півострова від більшовицьких частин. Перший передбачав продовження наступу на Севастополь і Ялту, але через гори, де легше уникнути зіткнень з німецькими частинами – він мав бути реалізований кінним полком ім. К.Гордієнка під командуванням В.Петрива та Кримським кінним полком [16, с.513]. Другий передбачав прорив запорожців на Керченський півострів, де мала бути утворена оборонна лінія між Арабатською та Феодосійською затоками. У разі продовження військових операцій Німеччини проти частин УНР останні мали оборонятись, зайняти фортеці Керч та Єнікале і встановити зв'язок з Кубанню [16, с.514]. Проте на заваді реалізації цих планів стояли значні військові сили Німеччини на півострові. Крім того в Чорному морі знаходились німецький лінійний крейсер «Гебен» і турецький «Гамідіє», які могли вести обстріл Феодосійської низини.

На думку В.Петрива, найкращим рішенням для українських частин було б відійти у гори, де місцевість була дуже сприятлива для оборони невеликими силами. Згодом українці могли б налагодити зв'язок з українською частиною севастопольської залоги та з її допомогою здійснити в Севастополі переворот і захопити флот, потім відпливти з ним до Одеси, або домовлятись далі з німцями, маючи в руках гармати севастопольських укріплень та флоту [16, с.516].

Після блокування українських частин в Сімферополі поза оточенням залишалась лише група В.Петрива, яка перебувала в горах біля Сімферополя, та виділений з неї кінний загін, сформований з місцевих добровольців і українських гайдамаків під керівництвом сотника Андрієнка. Останні в кількості близько 350 шабель (в більшості татар) і за підтримки українських панцерних потягів пізно ввечері 24 квітня підійшли до Бахчисараю. Проте вже наступного дня ввечері через нестачу боєприпасів у панцерниках Андрієнко зі своїм загоном змушений відступити в гори [16, с.518].

Висунуті німецьким командуванням вимоги щодо виведення українських військ із Криму були одразу відкинута П.Болбочаном. Командувач Кримської групи усвідомлював те, що можливий збройний конфлікт між обома силами прирікає запорожців на поразку. Тому він висунув німецькому командуванню свої зустрічні вимоги: запорожці лише з наказу українського уряду залишать Сімферополь; про здачу зброї не може бути й мови; припинити ізоляцію німецькими частинами українського війська, дати змогу зв'язатися з урядом; припинити будь-які обмеження групи. Водночас П.Болбочан зазначав, що можливий рух групи, за винятком господарських, транспортних і санітарних частин, узгоджуватиметься з німецьким командуванням. Полковник погодився також прийняти умову про необхідність розпуску добровольчих загонів, набраних у Криму [17, с.29].

Генерал фон Кош, ознайомившись з українськими вимогами, зауважив, що військове протистояння більше зашкодить УНР, оскільки вона втратить найкращі кадри свого війська. Слід підкреслити, що він, своєю чергою, також намагався уникнути збройних сутичок між українськими та німецькими підрозділами, прекрасно усвідомлюючи їх наслідки для обох сторін, тому пообіцяв ще раз порушити питання Запорозької дивізії перед своїм командуванням [28, с.65].

Отаман О.Натієв, який 21 квітня прибув до Криму, підтримав позицію П.Болбочана і докладав чимало зусиль для виходу з кризової ситуації. Його візит вніс певні корективи у взаємини командирів обох військових одиниць – О.Натієв, як безпосередній начальник П.Болбочана, своєю присутністю припинив оперативне підпорядкування полковника німецькому генералові. Німці допомогли налагодити телефонний зв'язок з Києвом. Телефонні розмови з прем'єром В.Голубовичем та військовим міністром О.Жуковським свідчили, що уряд не має чіткої позиції щодо подальшої долі Кримської групи [15, с.174].

Нарешті 27 квітня конфлікт було вичерпано. Того дня військовий міністр УНР О.Жуковський по телефону віддав наказ про негайний відхід Запорозької дивізії з Криму, який було оголошено в присутності генерала фон Коша. Отаманові О.Натієву висловлювалося незадоволення тим, що він покинув групу, яка здійснювала військову операцію в Донбасі, а генералу фон Кошу було повідомлено, що попередня заява уряду УНР, у якій стверджувалося, що в Криму немає українських військових частин, «була просто непорозумінням» [28, с.66-67]. 28 січня наказ про виведення українських частин з півострова було доведено і до частин під командуванням В.Петріва, які знаходились на той час в горах і мали сутички з більшовиками [16, с.522].

Ще однією з причин того, що німці пішли на поступки і дозволили українським військам зі зброєю вийти з Криму, був наступ більшовицьких частин на Сімферополь. Лише згодом полковник П.Болбочан довідався, що ні військовий міністр, ні український уряд не вжили жодних заходів перед вищим німецьким командуванням, щоб урятувати Кримську групу [17, с.30]. Наказу про місце нової дислокації запорожці так і не одержали. У результаті кримське угруповання української армії було виведене з півострова й розташоване в Мелітополі.

Таким чином, Кримський похід Запорозької дивізії показав спроможність українських військових частин і їх командирів втілювати в життя складні бойові завдання. Особливо в поході проявився стратегічний хист полковника П.Болбочана, що сприяло в подальшому ще більшому зростанню його авторитету серед старшин та козаків. Кримська операція також ще раз показала нездатність уряду УНР до виважених та твердих рішень, як наслідок через день після виведення українських частин до влади прийшов гетьман П.Скоропадський. Важливо відзначити і те, що одним з вирішальних факторів, який сприяв звільненню України від більшовиків, були вдалі військові операції українських військових формувань, а не лише допомога австро-німецьких союзників УНР.

Джерела та література:

1. Авраменко Н. Спомины запорожца: Документальне видання / Н.Авраменко. – К.: Темпора, 2007. – 456 с.
2. Антонов-Овсенко В. Записки о Гражданской войне / В.Антонов-Овсенко. – М.; Л.: Государственное издательство, 1928. – Т.2. – 297 с.
3. Бош Е. Год борьбы / Е.Бош. – М.; Л.: Государственное издательство, 1925. – 271 с.
4. Воробьева А. Российские юнкера 1864-1917. История военных училищ. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Издательство Астрель», 2002. – 61 с.
5. Директивы Главного Командования Красной Армии (1917 – 1920) / Сборник документов. – М.: Воениздат, 1969. – Т.1. – 884 с.
6. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – Ужгород: [Б.в.], 1932. – Том I. Доба Центральної Ради. – 458 с.
7. Дроздовский М. Дневник / М. Дроздовский. – Берлин: Отто Кирхнер и Ко, 1923. – 187 с.
8. Дубинский И. Червоное казачество / И. Дубинский, Г. Шевчук. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 244 с.
9. Дяченко П. Чорні запорожці. Спомины командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР / П.Дяченко. – К.: Стікс, 2010. – 448 с.
10. Ерёмин К. Солдатские версты / К.Ерёмин. – М.: Воениздат, 1960. – 176 с.

11. Іллічов С. Автопанцирні частини армій Центральної Ради та Гетьмана Павла Скоропадського (1917-1918 рр.) / С.Іллічов // Мандрівець. – 2007. – №2. – С.26-30.
12. Липа Ю. Призначення України / Ю.Липа. – К.: Фундація ім. О.Ольжича, 1997. – 267 с.
13. Литвин С. Звільнення України від російсько-більшовицьких військ навесні 1918 року (до 90-річчя події) / С.Литвин // Воєнна історія. – 2008. – №3(39). – Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/3_08_8.html
14. Монастырев Н. Гибель царского флота / Н.Монастырев. – Спб.: Облик, 1995. – Режим доступу: <http://www.navy.su/navybook/monasteryrev/05.html>
15. Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців: Похід Болбочана на Крим / Б.Монкевич. – Нью-Йорк, 1959. – 288 с.
16. Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини / В.Петрів. – К.: Поліграфкнига, 2002. – 639 с.
17. Сідак В. Полковник Петро Болбочан – трагедія українського державника / В.Сідак, Т.Осташко, Т.Вронська. – К.: Темпора, 2009. – 426 с.
18. Сікевич В. Сторінки із записної книжки / В.Сікевич. – Вінніпег, 1945. – Т.III. – 73 с.
19. Сікевич В. Сторінки із записної книжки / В.Сікевич. – Едмонтон, 1949. – Т.VI. – 76 с.
20. Тинченко Я. Новітні запорожці. Війська Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918: науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2010. – 112 с.
21. Тинченко Я. Українські Збройні сили березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії): наукове видання / Я.Тинченко. – К.: Темпора, 2009. – 480 с.
22. Удовиченко О. Україна у війні за державність / О.Удовиченко. – К.: Україна, 1995. – 206 с.
23. Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. – К.: Політвидав України, 1967. – Т.1. – 473 с.
24. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1077, оп. 1, спр. 35, 97 арк.
25. ЦДАВО України, ф. 4018, оп. 1, спр. 42, 37 арк.
26. Шандрук П. Сила доблесті / П.Шандрук. – К.: Вища школа, 1999. – 240 с.
27. Шемет С. Полковник Петро Болбочан. (Замітки до історії Запорозького корпусу 1917–1919 рр.) / С. Шемет // Хліборобська Україна. – Відень. – 1923. – Кн.4. – Зб. VII і VIII. – С.200-236.
28. Штендера Я. Засуджений до розстрілу / Я.Штендера. – Львів: Червона Калина, 1995. – 256 с.